

Nieuws van het reservaten- en monitoring-netwerk

Kris Vandekerkhove

Kluisbos en 'sHerenbos, twee nieuwe reservaten van topkwaliteit

Het reservatennetwerk werd in 2006 uitgebreid met twee heel bijzondere reservaten.

Het nieuwe bosreservaat **Kluisbos** maakt deel uit van het grote boscomplex van Kluisbos (totaal ca 300 ha groot). Het heeft een oppervlakte van ruim 50 ha, en is grotendeels eigendom van de gemeente Kluisbergen, aangevuld met enkele percelen van het OCMW. Het bestaat grotendeels uit middeloude tot oude loofhoutbestanden op basis van Beuk, met bijmenging van Zomereik en in de valleigedeelten ook Es, Els en Populier.

De westelijke en noordelijke uitloper van het bos omvatten ook oude gemengde bestanden op basis van eik. De bosbestanden zijn structuurrijk en gevarieerd. In de afgelegen valleigedeelten werd reeds lang niet meer ingegrepen en komt al vrij veel dood hout voor.

Het Kluisbos is één van de grootste en best ontwikkelde voorbeelden in de Vlaamse Ardennen van de rijke Atlantische eiken- en beukenmengbossen (Endymio-Carpinetum of Endymio-Fagetum), met plaatselijk ook bronbos en beekbegeleidende bostypes. Het bosreservaat is hiervan een goede afspiegeling. In de voorgestelde perimeter voor het bosreservaat zijn de atlantische bostypes zeer goed ontwikkeld en zijn zo goed als alle kensoorten aanwezig, hetgeen een vrij uniek gegeven is voor Vlaanderen.

Naast typische soorten als boshyacint, bosanemoon en Gele dovenetel zijn ook zeer zeldzame kensoorten als Schedegeelster, Witte rapunzel, Spekwortel en Heelkruid immers aanwezig. Ook in de bronzones komen alle typerende soorten voor (oa Hangende en Slanke zegge, Paarbladig goudveil, Bittere veldkers). De zeer rijke en gevarieerde structuur van het bos vertaalt zich eveneens in een grote fauna-rijkdom met aanwezigheid van tal van indicatorsoorten van oud en structuurrijk bos, zoals o.m. Glanskop, Kleine Bonte en Zwarte specht, Bosuil, Boomklever, ... Het bos herbergt verder een belangrijke populatie Vuursalamanders en Levendbarende hagedis en Hazelworm komen eveneens nog in het gebied voor. Onder het kleinere grut zijn onder andere Kleine poppenrover, Gekorrelde Schallenbijter en Sleedoornpage vermeldenswaard.

Wat betreft beheer wordt grotendeels gekozen voor een nulbeheer, met uitzondering van jacht, die verder onder strikte voorwaarden verpacht blijft. In de rand van het reservaat zijn beperkte gerichte beheermaatregelen ook mogelijk (o.a. vrijhou-

Structuurrijk oud beukenbos met boshyacint in het nieuwe bosreservaat Kluisbos

den van een oude zandgroeve,...).

Het integrale reservaatdeel zal hoedanook voldoende groot en compact van vorm zijn, waardoor het ruimschoots voldoet aan het Minimum Structuurareaal (MSA) van het Atlantisch eikenmengbos. Hierdoor komt het reservaat in aanmerking om te worden geselecteerd voor het intensieve monitoringprogramma van de Vlaamse bosreservaten. Er wordt trouwens gestreefd naar een ruime vertegenwoordiging van de Atlantische bostypes in het bosreservaten netwerk. Vlaanderen heeft immers op internationaal niveau een belangrijke rol te spelen voor de Atlantische bostypes, waarvan de verspreiding zeer beperkt is (Vlaanderen, Noord-Frankrijk en een deel van Zuid-Engeland). Een extra argument dus om dit zeer goed ontwikkeld voorbeeld mee in het netwerk op te nemen.

's Herenbos is eveneens een heel bijzonder bos, gelegen in de Antwerpse Kempen. Het reservaat heeft een oppervlakte van net geen 100 ha. Het domein is een mozaïek van bos, met verspreide open stukken (grasland, vijvertjes). De bossen zelf omvatten zowat alle mogelijke 'bostypes' van de Kempen : naaldhoutbestanden van Corsicaanse Grove den, en Lork, gemengde bossen van beuk en eik, al dan niet met bijmenging van Amerikaanse eik, en soortenrijke beekbegeleidende bossen (met een rijke voorjaarsflora). Samen met het Grotenhout en Zoerselbos behoort 'sHerenbos tot de weinige grotere oud-boskernen in de Kempen : sinds Ferraris (en wellicht ook voordien) is een groot deel van het domein immers continu bebost geweest. Halverwege vorige eeuw werd het bos 'omgevormd' tot een soort 'lusttuin', met de aanleg van een centrale open zichtas, vijvertjes, dreven, een doolhof, een drevenster, ... Een vrij toegankelijke voetweg die het bos doorkruiste werd er zelfs voor omgelegd.

Het 's Herenbos bevat zeer structuurrijke gemengde loofbossen met een naar Kempische (en zelfs Vlaamse) normen uitzonderlijk rijke en volledige bosflora, die door de oude boshistoriek en de aanwezigheid van een rijke beekvallei kan verklaard worden. De combinatie van diverse oude bosplanten als Dalkruid, Gewone Salomonzegel, Gierstgras, Lelietje-Vandalen, Adelaarsvaren enerzijds, en Eenbes, Bosanemoon, Gele Dovenetel, Verspreidbladig goudveil, Slanke Sleutelbloem en Muskuskruid anderzijds is zeer bijzonder voor het Kempisch district.

De graslanden zijn grotendeels verruigd en aangerijkt (veel Witbol, Pitrus,...), maar bevatten belangrijke relictten van heischrale graslanden. Via een gericht maai-beheer met afvoer van het maaisel wordt hier met succes gewerkt aan het herstel van de vegetatie. Typische soorten van soortenrijke en heischrale graslanden (Reukgras, Liggend Walstro, Liggend hersthooi, Hazezegge, Tormentil, Vijfvingerkruid, Gewone en Veelbloemige veldbies, Gevlekte Orchis) nemen dan ook toe.

De centrale as wordt gekenmerkt door heischrale vegetaties met overgangen naar vochtige heide. Hier vinden we naast Dopheide en Struikheide ook zeldzaamheden als Stekelbrem, Kruipbrem, Tandjesgras, Borstelgras, Grondster en Sterzegge.

Een plagexperiment op een verruigd graslandje net ten oosten van de zichtas lever-

Het bosreservaat 'sHerenbos vroeger en nu

de zelfs kieming van Moeraswolfsklauw op, hetgeen op goede potenties voor herstel van schrale vochtige pioniersvegetaties in de vergraste open vegetaties wijst. Ook op vlak van diersoorten is het 's Herenbos erg bijzonder: de broedvogelpopulatie is er erg volledig en Hazelworm en Levenbarende Hagedis komen er talrijk voor. Op vlak van ongewervelden is de recente herbevestiging van de aanwezigheid van Lederloopkever, onze grootste loopkeversoort, vrij spectaculair te noemen. De beheerkeuzes zijn een moeilijke evenwichtsoefening tussen natuurbehoud, cultuurhistorie en wetenschappelijk onderzoek. In grote lijnen ligt nu al vast dat de waardevolle open terreinen (langs de zichtas en in de periferie van het domein) behouden en verder in de open sfeer ontwikkeld worden. Ook cultuurhistorische elementen spelen hierbij een belangrijke rol. De bossen die als een hoefijzer rond de zichtas liggen krijgen een niets-doen-beheer, al dan niet voorafgegaan door een omvormingsbeheer.

Het netwerk : waar staan we en waar willen we naartoe ?

Momenteel is er zowat 2400 ha bosreservaat, verdeeld over een 45-tal reservaten. Het Milieubeleidsplan (1997-2001) voorzag 3000 ha bosreservaat tegen 2002. Het

Een representatieve set van integrale bosreservaten die voldoende groot zijn vormt de ruggengraat van het bosreservatennetwerk. Op de foto zwaar dood hout in het bosreservaat Pruikenmakers-Meerdaalwoud.

streefcijfer werd dus niet gehaald. Dit is ten dele het gevolg van de tijdrovende procedure die een voorstel tot bosreservaat moet doorlopen. Anderzijds wordt het tempo ook bepaald door de mogelijkheden die zich aandienen (aankoop van belangrijke boscomplexen, interesse van lokale besturen en van privé-boseigenaars). Bij het cijfer van 3000 ha horen echter ook 2 bedenkingen: 1) de kwaliteit van de voorgestelde bosreservaten, die getoetst worden aan de bestaande selectiecriteria (Vandekerckhove, 1998), is van groter belang dan de timing en 2) dit cijfer werd eerder arbitrair bepaald.

Op vraag van ANB heeft het INBO dit streefcijfer doorgelicht en de kwantitatieve en (vooral) kwalitatieve doelstellingen voor de uitbouw van het netwerk verder uitgewerkt. Volgende doelstellingen liggen hierbij aan de basis:

- De kapstok voor de uitbouw van het bosreservatennetwerk wordt gevormd door de integrale bosreservaten en de keuze voor spontane processen, waarbij gestreefd wordt om alle in Vlaanderen voorkomende bostypes in het netwerk op te nemen. Hiertoe behoren vooral reservaten die voldoende grote, goed ontwikkelde voorbeelden van elk bostype bevatten, maar anderzijds ook 'cultureelrijke varianten' met naaldhout of populier. Bij de verdere uitbouw van het netwerk van integrale bosreservaten is het vooral de bedoeling om de nog bestaande hiaten in te vullen. Dit zijn onder meer oude bossen langs de grote alluviale ecosystemen en enkele bijzondere zeldzame bostypes.
- Verder is het de bedoeling om een tiental grotere bosreservaten te realiseren verspreid over de verschillende ecoregio's in Vlaanderen (oppervlakte 100-200 ha, afhankelijk van de regio) Omdat grote boscomplexen een duidelijke meerwaarde hebben inzake biodiversiteit, wordt voor de verschillende ecoregio's van Vlaanderen een aantal grotere reservaten vooropgesteld. Daarenboven zijn grote boscomplexen van essentieel belang voor grote fauna-elementen die op hun

beurt een cruciale rol in de procesvorming spelen. Deze doelstelling kan gerealiseerd worden door nieuwe reservaten in te stellen of bestaande uit te breiden of te verbinden.

- Behoud van bijzondere biotopen met een specifieke hoge ecologische of wetenschappelijke waarde, maar met een kleine oppervlakte, blijft eveneens belangrijk. In vele gevallen gaat het om zeldzame bostypes die slechts op een kleine oppervlakte voorkomen of kleine bossen/bestanden die reeds lang spontaan konden ontwikkelen
- Ingebed of aansluitend op integrale reservaten zijn er tevens gerichte reservaatdelen met hoge natuurwaarden die een aangepast beheer vereisen. Hiertoe behoren allerhande types van open plekken en halfopen vegetaties, vennen, bosranden, Daarnaast wordt ook in een aantal bosreservaten specifiek gekozen voor behoud of herstel van een aantal zeer specifieke bosbeheersvormen (zoals hak- en middelhoutbeheer), wanneer deze een duidelijke ecologische meerwaarde hebben.

Wat betreft de oppervlakte-doelstelling, wordt verondersteld dat de vooropgestelde 3000 ha wellicht zal volstaan voor het realiseren van de basisdoelstelling van het netwerk van de integrale bosreservaten. Als in de toekomst blijkt dat het cijfer moet worden bijgesteld zal dit ook gebeuren. De kwalitatieve invulling is echter belangrijker dan de oppervlakte-doelen. Deze INBO-nota werd inmiddels op de interne beleidsvergadering van ANB bediscussieerd, waarbij de grote krachtlijnen en principes hiervan door de vergadering werden onderschreven. Een volgende stap is de officiële bekrachtiging van een beleidstekst voor de bosreservaten binnen het ANB.

Wetenschappelijk programma in de bosreservaten bijgesteld

Wetenschappelijke opvolging van de bosreservaten is, naast natuurbehoud, de belangrijkste doelstelling voor bosreservaten. Daarom ook is het onderzoeksprogramma bosreservaten aan het INBO in het jaar 2000 opgestart. Dit programma voorzorg in de intensieve monitoring van een 30-tal integrale reservaten, aangevuld met ad-hoc onderzoeksvragen en inventarisaties door derden.

Het intensieve monitoringprogramma vormt op termijn een belangrijke bron van informatie voor beleid en beheer over de spontane bosontwikkeling in ons land. Dit programma is echter ook zeer arbeidsintensief : het meetprogramma dat hier moet worden gerealiseerd is zeer uitgebreid teneinde te voldoen aan de internationale vereisten die hieromtrent zijn geformuleerd. Dit betekent dat met de huidige middelen slechts een selectie van de reservaten op een dergelijke intensieve manier kunnen worden bemonsterd. Het onderzoek 'covert' dus slechts een fractie van de reservaten, en een beperkt segment van de totale biodiversiteit (bosstructuur, bodem, kruidlaag en mycoflora) in de bosreservaten.

Ondertussen is gebleken dat zelfs het oorspronkelijk vooropgestelde aantal van 30 bosreservaten niet haalbaar is indien we het huidige niveau van intensiteit en kwaliteit van de verwerking willen aanhouden.

Monumentale bomen, zoals hier in bosreservaat Wijnendalebos, worden opgemeten en in kaart gebracht in het kader van de kartering van bijzondere biotopen. Deze biotoopkartering wordt in alle bosreservaten voorzien.

Ter invulling van specifieke beleidsvragen rond natuurbehoud (o.a. natuurindicatoren voor het NARA, monitoring van instandhoudingsdoelstellingen voor NATURA 2000

Ook zwaar dood hout wordt opgemeten bij de biotoopkartering, hier in bosreservaat Kolmont.

soorten en habitats) zijn meer allesomvattende surveys voor het volledige bosreservatenennetwerk gewenst. De ministeriële besluiten bij de beheerplannen van de bosreservaten voorzien trouwens dat alle bosreservaten "om de tien jaar aan een bio-ecologische monitoring worden onderworpen"

Om een meer volledig beeld te krijgen van de bijdrage van het volledige bosreservatenennetwerk tot het natuurbehoud in bossen en de evolutie hiervan was het dan ook aangewezen om het oorspronkelijke concept van het onderzoeksprogramma wat bij te stellen in functie van deze verwachtingen en vaststellingen. Er wordt daarom een 'getrapte aanpak' voorzien.

- Alle bosreservaten zouden een **basis-survey** ondergaan. Deze bestaat uit :
 - de basisinventarisatie in het kader van de opmaak van de beheerplannen
 - een aanvullende kartering van bijzondere biotopen door het INBO-team of de opmaker van het beheerplan

Deze 'biotoopkartering volgt de methodiek die is uitgewerkt in Govaere & Vandekerckhove (2005). Deze laat toe om een aantal specifieke aspecten die bosreservaten onderscheiden van regulier beheerde bossen, in het bijzonder oude en monumentale bomen en zwaar dood hout, evenals groeiplaatsen van zeldzame soorten, in kaart te brengen en er een aantal basisstatistieken voor te berekenen.

- Slechts **18-20 reservaten** worden geselecteerd voor de intensieve 10-jaarlijkse surveillance-cyclus. Deze omvat een dicht netwerk van proefvlakken waarbinnen de boom- struik- en kruidlaag en paddenstoelen worden opgevolgd. De gevolgde methodiek blijft ongewijzigd. Ook de stuurgroep van het bosreservatenprogramma, die de planning van het onderzoeksproject aanstuurt is van oordeel dat kwaliteit in deze primeert op kwantiteit.

- **Aanvullende opvolging van bijzondere soorten en biotopen**

Een aantal soorten en biotopen komen uitsluitend of voor een belangrijk deel van hun populatie/verspreiding enkel in de bosreservaten voor. Voor deze soorten zijn de bosreservaten essentieel voor hun behoud in Vlaanderen (bv Vliegend hert, Hazelmuis, Gele zegge, Bosvogelmelk, ...). Verder zijn er een aantal gerichte bosreservaten die momenteel of potentieel zeer goed ontwikkelde voorbeelden zijn van zeldzame biotopen. Ook hier is het belangrijk dat het beheer goed wordt opgevolgd en zonodig bijgestuurd.

Een deel van deze inventarisaties en opvolging zal door het INBO-bosreservatenteam gebeuren. Voor andere, gespecialiseerde inventarisaties zullen andere INBO-medewerkers en ook externen (al dan niet professioneel of tegen kostenvergoeding) worden ingeschakeld. Een 'checklist' van op te volgen elementen is momenteel in de maak.

- Tenslotte zal in de mate van het mogelijke getracht worden om ook ander gespecialiseerd en/of multidisciplinair onderzoek en gestandaardiseerde inventarisaties in

de bosreservaten aan te trekken. We denken hierbij onder andere aan ecohydrologie, bodemprofielanalyses (in functie van historiek), dood hout kevers, mossen, broedvogels, etc. De onderzoeken die op dat vlak al werden uitgevoerd toonden aan dat deze heel interessante nieuwe kennis en inzichten opleveren.

ANB en INBO brengen hulde aan de Vlaamse bosreservatenpionier

Een tijdje terug ging houtvester Joseph Zwaenepoel met pensioen. Traditiegetrouw wordt er bij dergelijke gelegenheden een boom in het bos naar de houtvester genoemd. Daar liep Seppe echter niet zo warm voor. Bomen hebben immers de slechte gewoonte van vergankelijk te zijn : de beuk 'Visart' gaf al een tijd geleden de geest en de eik 'De Bruyn' ziet er ook al niet zo florissant meer uit. Toen zijn opvolger Patrick Huvenne met het idee kwam om het bosreservaat van Zoniënwoud naar hem te noemen was hij wel gecharmeerd. De administratieve molen deed zijn werk, en zowaar, op 19 januari werd met een officiële plechtigheid, met bijhorende speeches, het 'Bosreservaat Joseph Zwaenepoel' een feit.

Dit eerbetoon is zeker verdiend : reeds in 1983 nam de houtvester immers de visionaire en (op dat moment zeker) controversiële beslissing om een waardevol stuk van het Zoniënwoud officieus het statuut van bosreservaat toe te kennen.

Voorwaar een moedige beslissing waarvoor wij onderzoekers, en met ons de houtzwammen, kevers, mossen... hem eeuwig dankbaar zijn. Ondertussen vormt dit bosgedeelte immers de kern van het integrale bosreservaat, en is het uitgegroeid tot het meest spectaculaire stuk bosreservaat in de Benelux, en een gedroomd onderzoeksobject voor talloze onderzoekers. Ook later, bij de verdere uitbouw van het bosreservatennetwerk vonden we in Seppe altijd een medestander.

De sprekers huldigden zijn gedrevenheid en vooruitstrevendheid, en de houtvester zelf beklemtoonde in zijn dankwoord het belang van een open geest en brede interesse, die regelmatig dienen gevoed te worden door nieuwe indrukken en ideeën. Die kan je enkel opdoen door regelmatig eens buiten je eigen werkgebied te komen, zowel in binnen- als buitenland.

En wij, we zagen dat het goed was, en spoelden al die wijsheid door met een glas.

*Bosreservaat Joseph Zwaenepoel,
en zijn stichter.*